

JAN TERLOUW

**HET TOUWTJE UIT
DE BRIEVENBUS
& KATOREN REVISITED**

In gesprek met Jesse Goossens

LEMNISCAAT ROTTERDAM

Copyright © 2016 Jan Terlouw en Jesse Goossens

De omslagfoto is afkomstig uit de privécollectie van Jan Terlouw (fotograaf onbekend).

Vormgeving omslag en binnenwerk: Marc Suvaal

Nederlandse rechten: Lemniscaat b.v., Rotterdam, 2016

ISBN 978 90 477 0937 4

NUR 740

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Druk- en bindwerk: Drukkerij Wilco, Amersfoort

Dit boek is gedrukt op milieuvriendelijk, chloorvrij gebleekt en verouderingsbestendig papier en geproduceerd in de Benelux, waardoor onnodig milieuverontreinigend transport is vermeden.

Inhoud

Het touwtje uit de brievenbus 5

Katoren revisited 13

Koning van Katoren 15

Wat er aan de opdrachten vooraf ging 16

De vogels van Decibel 20

De granaatappelboom 28

De draak van Smook 32

De schuifelende kerken van Uikumene 40

De knobbelneuzen van Afzette-Rije 45

De tovenaar van Ekilibrië 50

De Stenen Stoel van Stellingwoude

& De sprong van de St.-Aloïsius 55

Wie is Stach? 63

**HET TOUWTJE UIT
DE BRIEVENBUS**

Het pleidooi van Jan Terlouw

De Wereld Draait Door, 30 november 2016

Toen ik een kind was, was het oorlog. De Tweede Wereldoorlog was van mijn zevende tot mijn dertiende jaar. En toen het voorbij was, toen ik student was, toen ik mijn dienstplicht vervulde en toen ik mijn eerste onderzoeksbaan kreeg, was Nederland wat je noemde ‘in wederopbouw’: de huizen werden hersteld, de kerken en de andere gebouwen. Maar vooral waren we de welvaartsstaat aan het bouwen. Dat wil zeggen: de AOW kwam tot stand – ouderdomspensioen voor iedereen, het Ziekenfonds, de Ziektewet – medische zorg voor iedereen. Dat gebeurde.

In die tijd woonde ik met mijn jonge gezin in een Singelhuis in Utrecht. En overal hingen touwtjes uit de brievenbussen. Kinderen konden gewoon de voordeuren opentrekken en bij elkaar naar binnen lopen. Volwassenen ook. We vertrouwden elkaar en we zeiden: *‘Make love, not war.’* We hadden natuurlijk kritiek op de regering en we vonden dat dingen anders moesten, maar we wantrouwden ze niet. De regering had moreel gezag in die tijd.

Nu is het bijna 2017 en er zijn heel veel dingen veranderd. Laat me twee dingen noemen.

Ten eerste: de groei van de welvaartsstaat. Prachtig natuurlijk, we zijn welvarend geworden, maar als nevenverschijnsel zijn we de aarde aan het verwoesten.

We hebben een ongelofelijke plastic soep in drie oceanen teweeggebracht. Op vijf plekken in drie oceanen drijft een plastic massa ter grootte van duizenden vierkante kilometers. We hebben die oceanen ook nog voor diverse vissoorten overbevist. We hebben oerwouden omgehakt. We hebben landbouwgronden verschaald. We hebben de biodiversiteit – de variëteit in planten en dieren – sterk verminderd. Heel veel diersoorten en plantensoorten zijn uitgestorven door menselijk handelen.

En we hebben kans gezien om de CO_2 -concentratie in de lucht hoger te maken dan die in miljoenen jaren is geweest. En toen dat destijds plaatsvond, was het vijf graden warmer op aarde. Toen dooide het 's zomers op Antarctica. Toen groeiden er palmbomen op Groenland en was de zeespiegel meters en meters hoger. Dit gaat weer gebeuren als we niet ophouden met olie, kolen en gas te verbranden en andere dingen te doen die heel best anders kunnen.

Het andere punt dat ik wil aansnijden is het volgende: er hangen geen touwtjes meer uit de brievenbussen. We vertrouwen elkaar niet meer. Een ondernemer zei pas tegen me: 'Wat ik vroeger met een handdruk bekrachtigde, gaat nu met vijf contracten.' En een ander zei: 'Als ik nu een brug moet bouwen, zijn er meer juristen nodig dan ingenieurs.'

De overheid vertrouwt ook de bevolking niet meer. Alles wordt dichtgeregeld – als de burgers zich maar keurig aan de regeltjes houden, is het oké. Eigen initiatief en eigen verantwoordelijkheid nemen, wordt helemaal niet op prijs gesteld: lijsten invullen, en als die kloppen is het in orde.

En de burgers vertrouwen ook de politiek niet meer. Er zijn

zes fracties in de Tweede Kamer – zes – van mensen die uit hun programma en uit hun fractie zijn gestapt en zijn blijven zitten. Wat denk je dat de bevolking daarvan vindt? De bevolking zegt dan: ‘Zie je wel, de politiek is onbetrouwbaar.’

Kijk naar de verkiezing van Trump in Amerika. Trump heeft een schandalige, platvloerse campagne gevoerd. Hij heeft vrouwen beledigd. Hij heeft Mexicanen beledigd. Hij heeft islamieten beledigd. Hij heeft andere groepen beledigd. Hij ontkent dat er een klimaatprobleem is, terwijl wetenschappers dat al twintig jaar weten en terwijl een jaar geleden in Parijs bijna tweehonderd landen, waaronder Amerika, dat hebben bevestigd. ‘Nee, nee, nee,’ zegt Trump. ‘Er is geen klimaatprobleem.’ Hij weet natuurlijk prima dat het anders is, maar het komt hem politiek niet uit – weg met de feiten, leve mijn politieke belang.

Waarom hebben de burgers dan toch op hem gestemd? Zien ze dit niet? Natuurlijk zien ze het. De burgerij ziet precies dat dit onbetrouwbaar is. Waarom stemmen ze dan toch op hem? Ik vermoed dat ze denken: De andere partij is ook niet betrouwbaar, die heult met Wall Street en vertelt het ons niet. Ik vertrouw de politiek niet, dan neem ik maar degene waarvan ik denk dat die mijn belang het beste dient.

We hebben hetzelfde gezien met de Brexit. De politiek zei: ‘Mensen doe dit niet. Het is slecht voor het land. Het is slecht voor uzelf.’ Maar de burger zei: ‘Ik vertrouw jullie niet, dus ik stem wél voor de Brexit.’ En dat deed de meerderheid.

We vertrouwen elkaar niet meer.

Even terug naar het klimaatprobleem. Wat is nou eigenlijk het probleem? Is dat een technisch probleem? Kunnen we

geen duurzame energie maken uit alles wat de zon oplevert? Ach, mensenlief, we kunnen toch alles! We kunnen gaatjes graven op Mars. We kunnen een operatie uitvoeren via bloedvaten. We kunnen internet bouwen. We kunnen ogen repareren met laserstralen. We kunnen bijna alles... Zouden we dan werkelijk niet uit die overvloed van zonne-energie een beetje elektriciteit kunnen maken? Simpel!

Is het dan een economisch probleem? Nauwelijks. Allerlei analyses laten zien dat het heel veel werkgelegenheid schept. En alle analyses zijn het over één ding eens: als je het niet doet, kost het later een veelvoud van wat het nu kost.

Wat is dan het probleem, als het niet technisch is? Als het niet economisch is? Het is natuurlijk politiek. Politiek en maatschappelijk. De politiek moet het oplossen – maar de politiek kan het alleen maar oplossen met de bevolking samen. In een vertrouwensdemocratie. Want dat hebben we: een politiek gebaseerd op vertrouwen. Je kiest mensen om voor vier jaar te regeren. En als dat vertrouwen zo laag is geworden, is dat een groot probleem.

Hoe los je het op? Ik denk in de eerste plaats door de politiek. Ik zeg tegen alle politici in Nederland én in het buitenland: ‘Mensen, wees integer. Wees onkreukbaar. En vooral: draag uit dat je er bent om het publieke belang te dienen.’

En wat is het publieke belang? Het publieke belang is het belang van de toekomst. Van de jeugd. Het is het belang van de toekomst van een leefbare aarde voor de jeugd.

Daarom, politici, doe dat! Laat zien dat je er bent voor het publieke belang. Je bent ervoor om de jeugd op een aarde te laten leven die zichzelf kan herstellen, een jeugd waarin we

elkaar weer vertrouwen, waar de touwtjes weer uit de brievenbus kunnen hangen.

**KATOREN
REVISITED**

Koning van Katoren

In het jaar dat Jan Terlouw Tweede Kamerlid werd, 1971, verscheen zijn beroemdste jeugdboek: Koning van Katoren.

Het verhaal dat vertelt hoe de jonge Stach koning van Katoren wordt, door zeven schijnbaar onmogelijke opdrachten uit te voeren, veroverde stormenderhand de kinder- en jeugdboekenwereld. In 1972 ontving Jan Terlouw voor dit boek de Gouden Griffel en prijzen van kinderjury's van Amsterdam en Rotterdam. Het jaar erop werd Koning van Katoren bekroond met de tweede Europese jeugdboekenprijs en de Oostenrijkse Jeugdboekenprijs.

Koning van Katoren verscheen in negentien talen.

Nog steeds is Koning van Katoren onverminderd populair. De opdrachten die Stach uit moet voeren, leveren niet alleen een spannend verhaal op, maar zijn kennelijk ook van alle tijden.

Jesse Goossens ging in gesprek met Jan Terlouw over de problemen die Stach moet oplossen in Koning van Katoren. Bestaan ze in onze huidige samenleving nog steeds? En op welke manier zou Stach ze nu te lijf gaan?

Deze geschiedenis gaat over het land Katoren.

Hij begint op een nacht, zeventien jaar geleden. Voor twee mensen was die nacht heel in het bijzonder belangrijk. Voor de koning van Katoren en voor Stach...

Wat er aan de opdrachten voorafging

In de nacht dat de oude, geliefde koning van Katoren stierf, werd Stach geboren. Niet onder een gelukkig gesternte, zo leek het, want de volgende dag viel zijn vader van de toren van de St.-Aloisius. Zijn moeder kon het bericht niet aan en stierf enkele dagen later aan de kraamvrouwenkoorts. Gelukkig had Stachs vader een oudere broer, Gervaa, die Stach liefdevol in huis nam en grootbracht als zijn eigen zoon.

Om terug te komen op de oude koning: die had geen zoon en geen dochter. En daarmee was er het probleem van de opvolging. Er was, zoals gebruikelijk onder dergelijke omstandigheden, een boel geïntregeer en geharrewar, en ten slotte grepen zes ministers de macht. Zij zeiden toe dat ze een manier zouden uitwerken waarop een nieuwe koning kon worden aangewezen. Katoren verdiende een goede koning, de beste, en dus moesten er garanties... enzovoort, enzovoort.

Er kwam natuurlijk niets van terecht. De zes ministers zaten al spoedig zo vast aan hun zetels als een oor aan een hoofd, en ze regeerden het land.

Het volk van Katoren leek zich te schikken in de situatie. Ze verlangden wel terug naar de tijd waarin de oude koning nog leefde –

waarin nog plezier kon worden gemaakt en iedereen gelukkig was. Maar ruim zeventien jaar lang nam niemand de verantwoordelijkheid om naar de ministers te stappen en ze te vragen wat er nodig was om koning te worden...

Jan Terlouw: ‘Als ik terugdenk aan de periode waarin ik *Koning van Katoren* schreef, nu ruim vijfenveertig jaar geleden, zijn we inmiddels twee of drie keer zo rijk geworden. En ook twee of drie keer zo weinig solidair.

In de zeventiger jaren van de vorige eeuw was men constant op het Malieveld aan het demonstreren. Tegen de neutronenbom, tegen de apartheid, tegen de kernwapenwedloop, voor abortusvrijheid voor vrouwen, enzovoort. Het ging nooit over geld. Ik kan me althans niet één keer herinneren dat het over geld ging.

Maar nu, als er al een enkele keer gedemonstreerd wordt – want het gebeurt bijna niet meer – gaat het over geld: wie betaalt de studiefinanciering, wie betaalt de kinderopvang... Met andere woorden: er is een heleboel solidariteit uit de samenleving verdwenen. Het idealisme is verdwenen. En dat heeft volgens mij te maken met de toegenomen welvaart.

Ik moet vaak denken aan die Bijbelse uitspraak: “Het is gemakkelijker voor een kameel om door het oog van een naald te gaan dan voor een rijke om het koninkrijk van God binnen te gaan.” Rijk worden gaat gepaard met angst om je bezit te verliezen. Angst dat het er morgen niet meer is. Mensen die rijk zijn willen steeds rijker worden.

Misschien voelen mensen zich in deze tijd vooral eenzaam. Eenzaam en angstig. Angstig ook dat niet alles blijft zoals het

is, dat er vreemdelingen komen waardoor het vertrouwde leven verandert. En eenzaam...

Onlangs herlas ik een toespraak die ik dertig jaar geleden gehouden heb. Toen zei ik al tegen de mensen: “We lenen geen kopjes melk meer bij de burens, want we hebben een koelkast. Als ons kind pukkels heeft, kijken we niet om ons heen of er zoiets heerst, en of het misschien vanzelf overgaat, maar we gaan naar de gezondheidsdienst. We hebben elkaar niet meer nodig.”

Ik denk dat heel veel mensen het verdrietig vinden dat we elkaar niet meer nodig hebben. De samenleving is geïndividualiseerd. Ik ben zeer voor het recht van de mens om een individualist te zijn, om onszelf te kunnen redden en om geëmancipeerd te zijn, maar wanneer het individualisme ons wordt opgedrongen door de sociale en technologische ontwikkelingen, kunnen we heel ongelukkig worden.

De Amerikaanse socioloog Robert Putnam heeft een boek geschreven: *Bowling Alone*. Hij kwam er achter in Amerika dat als mensen niet meer ergens bij horen – bij een politieke partij, een vakbond, een kerk of een grote familie – ze een twee keer zo grote kans hebben om een jaar later dood te gaan dan mensen die wél ergens bij horen.

Mensen zijn gemeenschapsdieren. Ze zijn angstig geworden vanwege hun toegenomen rijkdom en eenzaam vanwege de individualisering. Dat is, denk ik, wat ik onbewust overbracht in mijn toespraak bij *De Wereld Draait Door*: “Mensen, ik zie wat jullie missen.” Anders kan ik niet verklaren dat het zovelen heeft aangesproken.’

Net als in onze huidige samenleving, wordt in Katoren de bevolking als het ware gevangen gehouden door de behoefte alles bij het oude te laten. Tot er een jongen opstaat, de zeventienjarige Stach, die naar de ministers stapt en aan ze vraagt wat hij moet doen om koning te worden.

Weken gaan voorbij, zonder dat Stach iets te horen krijgt. Van oom Gervaa's verneemt hij dat de ministerraad regelmatig vergadert en dat de heren het onderling niet erg eens schijnen te zijn. Hij noch zijn oom weten dat twee ministers hem willen verbannen naar een vreemd land, dat twee anderen zijn hoofd eraf willen slaan en dat de overige twee ministers hem zeven moeilijke opdrachten willen laten uitvoeren.

'Zo gebeurt het in talloze oude verhalen,' zegt minister Regtoe. 'Het zal het gevoel voor rechtvaardigheid van het volk bevredigen.'

'En,' voegt minister Zuiver eraan toe, 'het is eenvoudig genoeg om zeven opdrachten te verzinnen die zo moeilijk zijn dat hij bij de eerste al huilend bij zijn oom Gervaa's schoot kruipt.'

Uiteindelijk wordt erom gedobbeld. Zeven opdrachten zullen het zijn...

De vogels van Decibel

De eerste opdracht die Stach moet uitvoeren, is een eind maken aan het geschreeuw van de vogels van Decibel.

Op onregelmatige tijden, soms met een tussentijd van uren, soms van weken, komen van over zee grote zwermen zwarte vogels aanvliegen. Sinds mensenheugenis gebeurt dat al. Die vogels krijsen zoals vogels dat soms doen, maar het vervelende is dat ze allemaal op precies dezelfde toonhoogte krijsen. Die ene toon is daardoor zo schel dat hij het gehoororgaan van de mensen voorgoed beschadigt als ze hun oren niet hebben beschermd. Daarom draagt iedereen op straat een muts met ingebouwde oorkleppen. Binnenshuis word je niet doof van het geschreeuw van de vogels, maar het is zo onaangenaam dat de meeste mensen ook daar hun oorkleppen ophouden of speciale huisklepjes dragen.

Jan Terlouw: ‘Toen ik dit hoofdstuk destijds schreef, zette ik net mijn eerste stappen in de politiek. Ik voerde voor het eerst politieke discussies, aanvankelijk in de gemeenteraad van Utrecht en later in het parlement. Het eerste wat ik me afvroeg was: luisteren we nu écht naar elkaars oplossingen of zijn we alleen maar bezig om de verschillen te vergroten, zodat we onszelf duidelijker kunnen profileren tijdens de ver-

kiezingen – om electoraal gewin. Ik dacht: als je beter naar elkaar luistert, kom je tot oplossingen. Maar dat doen we niet. Toen heb ik dat verhaal verzonnen over die oorkleppen.

Stach lost het probleem op door te luisteren naar de anderen. De Decibellers luisterden niet naar elkaar. Stach luistert wel en dan ligt de oplossing voor het oprapen.’

Stach is moe van het luisteren, maar nu weet hij het dan ook wel. Na alle ideeën die hij heeft gehoord lijkt het hem niet meer zo moeilijk de vogels tot zwijgen te brengen. Hij heeft een plan. Morgen zal hij meteen beginnen het ten uitvoer te brengen. Maar nu moet hij eerst slapen. Hij is doodmoe.

Inmiddels is het niet meer alleen de politiek waar niet naar elkaar geluisterd wordt...

‘In de politiek is het niet slechter geworden. Nog steeds wil men, zeker als de verkiezingen in zicht zijn, de verschillen accentueren om zich te profileren, laten zien in hoeverre de eigen standpunten afwijken en dat die beter zijn dan die van een ander. Maar in de laatste kabinetsperiode viel me op dat oppositiepartijen toch besloten om hier en daar met het kabinet mee te werken en niet alleen maar nee te zeggen. Meerdere partijen hebben meegewerkt met het kabinet om hervormingen te bewerkstelligen.

Ik denk dat het probleem, “het-niet-naar-elkaar-luisteren”, nu meer in de bevolking zit. Wat er gaande is, is dat mensen allemaal meningen uiten via sociale media. Ik lees hoe iedereen in tweets, in kreten van 144 tekens, zijn eigen statement

maakt. Dialoog is er bijna niet. Ik denk dan ook dat we nog steeds in het Decibel van vóór Stach leven.

Deze meningencultuur is het gevolg van de komst van de sociale media, maar kennelijk bedient men zich er graag van. We vinden het leuk of prettig, of makkelijk, anders deden we het niet. De aantrekkingskracht is, denk ik, het directe: als je ergens boos of enthousiast over bent, of ergens een andere mening over hebt, kun je dat meteen kwijt. Het is zo makkelijk geworden en je weet dat heel veel mensen het lezen.

Maar doordat het zo makkelijk is, gooien mensen ook hun zorgvuldigheid overboord. Als ik mijn ingekomen e-mails lees, valt me op dat maar weinig mensen hun tekst overlezen. Er zitten zoveel fouten in, dat ik weet: niet nagelezen. Getikt en hupsakee, verzonden. Het zijn vaak ondoordachte reacties. Het lijkt mij zeer verstandig als mensen, voordat ze een tweet of een e-mail versturen, een stap achteruit doen en nadenken over wat ze geschreven hebben.

Toch vind ik niet dat we mensen tegen zichzelf in bescherming moeten nemen. Ik ben ervoor mensen verantwoordelijk te houden voor wat ze doen. Natuurlijk zijn er maatregelen te bedenken die de overheid kan nemen om mensen af te remmen, maar we moeten ervoor waken dat we een overheid krijgen die de ethiek bepaalt. Mensen moeten de dingen zélf al of niet willen.

Al die meningen die zo haastig worden getwitterd geven misschien ook wel aan dat mensen zich te weinig gehoord voelen. Twitter geeft ze een podium. Misschien moeten we onze medemens duidelijker laten merken dat zijn mening ertoe doet.

Die emotionele, ondoordachte reacties en slechte formuleringen zien we inmiddels ook terug in de politiek. De omgangsvormen binnen de politiek zijn verslechterd. Vroeger was het in het parlement gebruikelijk om via de voorzitter te spreken. Je hoorde te zeggen: “Mevrouw de voorzitter, wat de geachte afgevaardigde zojuist zei, is bezijden de waarheid.” Maar tegenwoordig zegt men: “Hij liegt!” of zelfs: “Je liegt!”.

Het gebruik om via de kamervoorzitter met elkaar te spreken, en in wat omslachtige bewoordingen, had een functie. Dat was dat een-stapje-achteruit-doen, niet ondoordacht je gevoelens uiten. Ik vind dat heel belangrijk, maar jammer genoeg is het in de politiek in onbruik geraakt. Verwaterd, verdwenen.’

Ook ouders moeten beter luisteren.

‘Ik denk dat ook het contact tussen ouders en hun kinderen verslechterd is. Al weet ik wel dat er vroeger ook niet echt naar kinderen werd geluisterd. Toen werd ze zonder discussie opgelegd wat ze moesten doen en wat ze moesten laten. Nu is er dan wel niet meer die kwalijke gezagsverhouding, maar is er nu niet sowieso minder contact tussen ouders en kinderen? Terwijl het toch zó belangrijk is om naar je kinderen te luisteren.

Ik vind vooral dat in de opvoeding vaak het besef ontbreekt dat een kind een compleet mens is, een wezen met alle menselijke emoties. Het enige waar het hem aan ontbreekt zijn woorden. Veel kinderen hebben nog niet de juiste woorden tot hun beschikking om hun emoties kenbaar te maken. Daar moeten ouders zich van bewust zijn.

Als je merkt dat een kind liegt, vraag je dan af waarom hij dat doet. Er is een reden voor, maar die reden kan dat kind vaak niet onder woorden brengen. Als je dat kind in een gesprek probeert te helpen, het zich bewust laat worden van zijn daden en gevoelens door er woorden aan te geven, komt zo'n kind misschien tot de conclusie: "waarom doe ik dit nou eigenlijk, en wil ik dat wel?"

Praten met kinderen is belangrijk, juist omdat ze zo weinig woorden hebben.

Ik krijg vaak brieven van kinderen. Ze schrijven dan: "Ik vind uw boek heel, heel mooi!!!!" Met vier uitroepetekens in vier kleuren. Dan denk ik: iedere kleur staat voor een woord dat ze niet hebben. Dit uitroepeteke wil zeggen: "Ik vond het zo geestig." Dat uitroepeteke staat voor: "Ik vond het zo spannend." Ze hebben die woorden nog niet, dus kiezen ze voor uitroepetekens in kleur.

Om je gedachten en overwegingen, je gevoelens kenbaar te maken, heb je woorden nodig. Maar het omgekeerde geldt ook: woorden helpen om je bewustzijn te ontwikkelen. Woorden helpen je om ook zelf te begrijpen wat je doet of denkt. Naarmate een kind meer woorden leert, wordt het zich meer en meer bewust van zijn eigen gedachten en overwegingen. Als ouders daar aandacht aan besteden, gaat het goed in de opvoeding. Dan hoef je ook helemaal niet te straffen. Straffen is niet zinvol. Als op een ongehoorzaamheid straf volgt, vraagt het kind zich af: "weegt mijn verboden actie op tegen de straf, ja of nee?"

Je hebt een karakter en dat bepaalt natuurlijk voor een groot deel wat voor mens je zult zijn, maar voor een heel belangrijk deel wordt het ook door de opvoeding bepaald.'

Ook in de andere media lijkt steeds minder te worden geluisterd en steeds meer te worden geschreeuwd.

‘De media zijn ontzaglijk commercieel geworden. Er zijn er zoveel en ze willen allemaal aandacht. Ze moeten allemaal klanten winnen: het gaat om de kijkcijfers, de luistercijfers, de leescijfers. Daarom wordt ieder klein schandaaltje opgeblazen tot een hype. Dat merken we toch vaak. Er wordt bijvoorbeeld gezegd: “Die of die politicus heeft grote ruzie met...” maar als je dan hoort wat er in werkelijkheid is voorgevallen, valt het allemaal reuze mee. Het wordt puur om commerciële redenen opgeblazen tot iets heel groots.

Het heeft denk ik allemaal te maken met de verzakelijkte wereld. De wereld draait zoveel meer dan vroeger om geld. Alles wordt op een wat-schuift-het-manier bekeken: wat verdien ik eraan? Dat vind ik echt schrikbarend toegenomen.

Neem Bill en Hillary Clinton: zij wilden een paar honderd-duizend dollar voor een toespraak krijgen. Als je de publieke zaak dient, is het toch moreel niet verdedigbaar dat je je zo laat betalen? Je ziet het overal. Ook in de media: er moet geld verdiend worden. Het gaat allemaal om geld, geld, geld.

De overheid zou veel kunnen doen op het gebied van eerlijker verdeling, maar de invloed van de overheid op het kapitalisme is zo klein geworden. Ze hebben zoveel laten glijpen.’

‘Geld is macht. Dat is geen loze zegswijze. Met geld kun je ongeveer alles bereiken. Mijn grote bezwaar is dan ook dat de werkelijke macht tegenwoordig bij de multinationals ligt. Zij